

УДК 93:528.931(477)

Т. С. МІТКОВСЬКА

м. Миколаїв

ФОРМУВАННЯ КАДРІВ ДЛЯ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ГІДРОГРАФІЧНОЇ СЛУЖБИ У КІНЦІ XVIII – XIX СТ.

Висвітлено процес створення та розвитку освітніх закладів, що готували кадри для Чорноморського флоту з моменту його заснування у кінці XVIII ст. Розкрито роль учбових закладів Чорноморського флоту у формуванні кадрового складу гідрографічної служби на Чорному морі у XIX ст.

Ключові слова: гідрографічна служба, Чорноморський флот, Чорноморське штурманське училище, Чорноморська штурманська рота, корпус флотських штурманів.

Важливим питанням у розвитку гідрографічної служби з моменту її створення постала проблема формування кадрового складу. З розвитком Чорноморського військово-морського флоту виникла необхідність створення учбових закладів. У 1786 р. у Херсоні засновано Чорноморський кадетський корпус. Згодом його перевели у Миколаїв. Рішення про переведення цього учбового закладу до Миколаєва у Чорноморському адміралтейському правлінні ухвалили вже у квітні 1793 р. Розмістити навчальний заклад планувалося у спеціально побудованому приміщенні. Джерельну інформацію про це вміщують накази Чорноморського адміралтейського правління від 13 січня 1794 р.: «Дабы состоящие при Николаевском порте штурманские ученики могли надлежащим порядком в науках успевать и быть полезными службе, завезть тамо училище, предоставитъ распоряжению Овцына, о чем послать к нему предписав нужные книги и прочее истребовать от интендантской экспедиции», та від 9 березня 1794 року: «Поручить покупку книг, инструментов и двух глобусов (небесный и земной) для Николаевского штурманского училища в Москве капитану 2 ранга Львову и при первом транспорте оттуда доставить сие вещи» [1]. У квітні 1795 р., коли приміщення збудували, надійшло розпорядження про переведення корпусу у Миколаїв [2, 129]. Попечителем та розпорядником його став капітан 1-го рангу М. Язиков. Будівля кадетського корпусу на 360 осіб з необхідними господарськими прибудовами розташувалася на вулиці Адміральській. В рік переміщення кадетського корпусу

у Миколаїв відбувся випуск на флот гардемаринів – 21 особи, а в наступному, 1796 р. – 26 осіб.

В той же час виникла необхідність певної спеціалізації морських офіцерів, у зв'язку з чим створюються училища корабельної архітектури та штурманські училища. У 1796 р. Чорноморський кадетський корпус у Миколаєві було перетворено в Штурманське училище. Сюди ж із Херсона було переведено і училище корабельної архітектури. Нові штати цих навчальних закладів затверджено 20 серпня 1798 р. Училище корабельної архітектури проіснувало у Миколаєві недовго – у 1803 р. його розформували. Звернемо увагу, що на відміну від останнього, штурманське училище працювало досить плідно. У 1800 р. з штатним числом вихованців у 271 особу в ньому налічувалося 440 осіб, у тому числі гардемаринів, які залишилися від кадетського корпусу – 68, а тих, хто знову вступив, в комплекті – 8, понад комплект – 16, кадетів в комплекті – 35, понад комплект – 45; штурманських учнів в 1-му класі – 55, в 2-му – 133, у 3-му – 65. Різниця між штатним розкладом і реальним становищем пояснюється не лише кількістю прийнятих понад комплект, але й постійною зміною кількості самих штурманських учнів. Педагогічний склад училища нараховував 14 вчителів, за виключенням директора і помічника [3].

В училище набирали дітей місцевих службовців – як дворян, так і різночинців. Курс навчання тривав 8 років. Викладалися предмети: правопис, арифметика, геометрія, тригонометрія площинна та сферична, астроно-

мія, геодезія, навігація, еволюція (маневрування кораблів), користування морськими картами та інструментами, англійська мова, малювання і креслення планів.

Першим директором Чорноморського штурманського училища став капітан 1-го рангу І. Т. Овцин, одночасно виконуючий обов'язки капітана над портом. За адмірала графа М. І. Войновича, який працював директором училища у 1801–1805 рр., при навчальному закладі засновано друкарню, бібліотеку, а також придбано необхідну кількість астрономічних і фізичних інструментів. Для проведення практичних занять у дворі училища побудовано навчальний фрегат «Денница».

Після адмірала М. І. Войновича директорами Чорноморського штурманського училища були: віце-адмірал М. Л. Язиков (1805–1808 рр.), який у 1811–1816 рр. перебував на посаді головного командира Чорноморського флоту і портів та військового губернатора Миколаєва та Севастополя, віце-адмірал С. О. Пустошкін (1808–1810 рр.), генерал-майор І. Г. Бардака (1810–1821 рр.), а також капітан 1-го рангу П. О. Адамопуло (1768–1835) – з 1823 р.

У 1805 р. в училищі відбуваються зміни. Число штатних учнів скорочується до 150 осіб, а сума, відпущена на їх утримання збільшується з 29770 крб. до 35542 крб. 80 коп. До попередніх предметів додавались: Закон Божий, граматики, риторика, логіка, географія, історія, алгебра, вища математика, гідравліка, початки фізики, мови: французька, італійська, турецька. Пізніше турецьку мову замінили грецькою, а потім – англійською. При роті знаходилася бібліотека, що налічувала 5699 томів.

В училище стали набирати тільки обер-офіцерських (починаючи з майора) дітей всіх відомств. У випадку недобору дозволялося брати учнів з існуючих тоді у Миколаєві артилерійського та флотського училищ.

Гардемарины, які закінчили курс наук та успішно провели на морі три кампанії, за особливим екзаменом щорічно, в кількості 7–8 осіб, ставали мічманами та поступали на судна морського флоту. Решта гардемаринів і кадетів, що відмінно закінчили курс, випускалися штурманськими помічниками 14-го кла-

су, з хорошими показниками – штурманськими помічниками унтер-офіцерського (сержантського класу). Випускні іспити гардемаринам проводив особливий комітет штурманського училища.

При підготовці штурманів значну увагу приділяли питанням астрономії, геодезії, здійсненню описів берегів, морських зйомок. Саме тому практичне виконання гідрографічних робіт все частіше доручалося штурманам. Із стін Чорноморського штурманського училища вийшло багато офіцерів, які стали потім відомими гідрографами. Серед них Є. П. Манганарі (1796–1859), автор «Повного атласу Чорного і Азовського морів» та І. Ф. Казаков (1829 – 1903), штурманський помічник, який займався вимірами та описом у Північному Льодовитому океані.

У 1820 р. для училища на березі Інгулу (на місці Порохового погребу) зведено нове двоповерхове приміщення з бельведером, пристосованим для астрономічних спостережень. На той час новобудову вважали однією з найкращих у місті. Вона виглядала дуже ефектно, особливо з боку бульвару. Проте саме училище проіснувало в цьому приміщенні недовго. У 1826 р. за наказом Миколи I його перейменували у Чорноморську штурманську роту. «Здание, в котором помещается нынче рота, расположено вне города, на местности возвышающейся на 204 фута над горизонтом воды, и передано заведению после перестройки и необходимых приспособлений, сделанных в нем после бывшего Артиллерийского училища. Главное здание трехэтажное, состоящее из двух наружных (надземных) этажей с мезонином и одного подвального. С двух сторон его (северной и южной), к зданию пристроено по одноэтажному флигелю, из коих северный соединен с главным корпусом крытою деревянною галереею» [4].

Головний командир Чорноморського флоту і портів та військовий губернатор Миколаєва та Севастополя О. С. Грейг двічі клопотав перед Морським міністерством про відкриття у Миколаєві Морського кадетського корпусу – у 1823 та у 1826 рр., проте, не отримавши на це дозвіл, він добився обов'язкового щорічного прийому 10 дітей чорноморців

у Петербурзькому кадетському корпусі. Для підвищення освіти офіцерів за розпорядженням О. Грейга відкрився курс лекцій – своєрідний прообраз Морської академії. Практичні заняття проходили в Миколаївській морській астрономічній обсерваторії та у фізичному кабінеті при Літньому морському зібранні, так званій Молдаванці. Наступний головний командир Чорноморського флоту і портів М. П. Лазарєв ці курси закрит [5].

Залученню штурманів до гідрографічних робіт сприяло заснування у 1827 р. Корпусу флотських штурманів, що знаходився у підпорядкуванні Управління генерал-гідрографа (пізніше – Гідрографічного департаменту). Керівництво службовою діяльністю здійснював інспектор Корпусу штурманів Чорноморського флоту і Гідрографічного департаменту. Він же, зазвичай, був управляючим гідрографічним відділенням штабу флоту.

Чорноморська штурманська рота продовжувала готувати нових спеціалістів на флот. Кадети, які відмінно закінчили курс, випускалися на флот прапорщиками корпусу штурманів, а інші – кондукторами. Заняття велись за старою, встановленою для штурманських училищ, програмою, до якої у 1837 р. додалися дисципліни: корабельна архітектура, лоція, а в 1853 р. – нарисна та аналітична геометрія, артилерія, фортифікація.

Набирали до роти хлопчиків у віці від 10 до 16 років – дітей дворян, а також офіцерів та класних чиновників. У зв'язку з тим, що кількість бажаючих вступити в роту значно перевищувала число вакансій, існував досить численний інститут кандидатів.

З 1851 р. керував ротою відомий чорноморський гідрограф М. П. Манганарі (1804–1887). Він же викладав учням навігацію, вчив читати карту, працювати з навігаційними інструментами. Викладачем у штурманській роті працював також астроном 5-го класу Миколаївської морської обсерваторії К. Кнорре [3]. У Звіті по управлінню Чорноморською штурманською ротою за 1860 р., складеному контр-адміралом М. Манганарі знаходимо багато інформації про цей учбовий заклад в останні роки його функціонування. Зокрема там вказується, що «комплектное число воспитанников роты полагается 164... ..Правом

на воспитание в роте пользуются дети военных и гражданских чинов морского и других ведомств, преимущественно же – офицеров Корпуса Штурманов. К числу воспитавшихся в этом году в роте, должно отнести и 14 человек, вольно-приходящих кандидатов, которые с сентября месяца, вследствие разрешения Его Императорского Высочества Генерал-Адмирала – на открытие при роте классов для приходящих кандидатов, детей бедных родителей, ежегодно посещали классы». Там же вказано, що серед математичних наук, що вивчалися в училищі у зазначений період, учні проходили навігацію, вищу алгебру, з геодезії – складання тригонометричної сітки, морську та фізичну астрономію, вивчали науку про морську зйомку та поняття про зйомку топографічну. Важливо зазначити, що авторами посібників для вивчення цих наук були відомі гідрографи та астрономи. Так, тригонометрія викладалась за творами О. І. Зеленого (1809–1892), навігація – П. Я. Гамалея (1766–1817), практична астрономія – за лекціями К. Кнорре. Лоція Чорного, Азовського та Мармурового морів викладалась за виданими у Миколаєві Лоціями та атласами тих морів, з описами маяків та знаків на них. Влітку учні училища набували практичних навичок в кампаніях на судах: «8 человек находились на Императорской яхте «Тигр», 2 человека были на шкуне «Дон», 4 – на лоц-шкуне «Река Буг», и 2 – на пароходе «Сулин». Так как суда эти имели, каждое, особое назначение, то находящиеся на них воспитанники, по инструкции офицера, назначенного для надзора за ними, занимались: во время переходов морем – путесчислением, наблюдениями для определения своего места и определением девиации компаса по азимутам солнца; в плаваниях же рекою – по створным линиям. Во время стоянки на Спасском рейде Императорской яхты «Тигр», воспитанники занимались поверкою хронометра по соответствующим высотам солнца и делали опись реки Ингула от адмиралтейского моста до мыса порохового погреба. Кампания на разных судах продолжалась различно, и самая большая (на яхте «Тигр») была от 2 июля по 13 августа» [4]. Чорноморська штурманська рота проіснувала до 1861 р. За цей

період випускниками учбового закладу стали близько 450 офіцерів-штурманів [6]. У зв'язку зі значним скороченням штатів Чорноморського флоту після Кримської війни роту розформували.

У 1851 р. у Миколаєві, за ініціативи та за клопотанням начальника штабу Чорноморського флоту, контр-адмірала В. О. Корнілова, відкрито школу для чорноморських юнкерів, які до цього були зараховані до флотських екіпажів. «...Экипажей черноморских было восемнадцать – по 4 юнкера в экипаже; воспитывались они у разных лиц; те, которые проживали в Николаеве – у преподавателей, состоящих при штурманской роте, а проживающие в Севастополе – у старых штурманских офицеров» [7]. Для складання випускних іспитів юнкерів відправляли у Морський корпус у Петербург, що на той час казні обходилось недешево. Відкриття школи юнкерів у Миколаєві вирішило багато проблем. Школа чорноморських юнкерів (з 1856 р. – Чорноморська гардемаринська рота, з 1860 р. – Чорноморська рота флотських кадетів) мала три спеціальні класи на сімдесят чоловік. «И это полезное, не дорого стоящее закрытое заведение, под надзором опытных начальников-руководителей, какими были контр-адмирал Яков Матвеевич Юхарин, капитан-лейтенанты И. С. Унковский, В. А. Стеценко, А. К. Христофоров, В. И. Зарудный, О. И. Федорович и Ф. И. Исаков, просуществовало всего одиннадцать лет и служило немаловажным подспорьем для пополнения комплекта офицеров наших флотов» [7, 8]. У 1861 р., як і Чорноморську штурманську роту, Чорноморську роту флотських кадетів розформували «за ненадобностью, в виду значительного сокращения личного морского состава и плаваний в Черном море» [8].

У 1883 р. рішенням уряду скасовано Корпус флотських штурманів. Передбачалось, що шляхом підвищення штурманської підготовки у морських училищах корабельні офіцери отримають необхідні знання та навички і замінять спеціалістів-штурманів. Проте була втрачена можливість підготовки кадрів гідрографів. Справа в тому, що у штурманських училищах значну увагу приділяли гідрографічним дисциплінам, саме тому основну час-

тину кадрів гідрографів складала офіцери корпусу штурманів. Зі скасуванням цього корпусу питання кадрів гідрографів постало дуже гостро. Гідрографічну освіту на той час надавала лише Морська академія, проте її випускники могли укомплектувати лише невелику частину керівних гідрографічних посад. Основна частина гідрографів складалася з офіцерів флоту, моряків торговельного флоту, топографів, близьких до гідрографії спеціалістів. Гідрографічний досвід моряки здобували на практиці.

Лише на початку ХХ ст. у результаті збільшення державою фінансування Головного гідрографічного управління складено перспективний план розвитку гідрографії, що передбачав заснування у 1912 р. корпусу гідрографів та відкриття штурманського офіцерського класу при Головному гідрографічному управлінні, що в деякій мірі вирішило питання підготовки та закріплення кадрів гідрографів.

Отже, високий рівень підготовки офіцерів флоту у центрі країни та на місцях сприяв постачанню на Чорноморський флот всебічно освічених офіцерських кадрів, які, паралельно з виконанням основних завдань флоту, на високому професійному рівні займалися картографуванням морів та виконанням інших гідрографічних завдань.

Список використаних джерел

1. Именоватъ город Николаев // Историко-краеведческий выпуск. — Николаев, 1989. — С. 219.
2. Николаев // Морской сборник. — 1861. — № 9. — С. 125—142.
3. Освіта на Миколаївщині у ХІХ–ХХ століттях. Історичні нариси. — Миколаїв, 1997. — 173 с.
4. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в ХХ в. / Л. Г. Бескровный. — М.: Наука, 1973. — 616 с.
5. Отчет по управлению Черноморскою штурманскою ротою за 1860 год, представленный контр-адмиралом Манганари // Морской сборник. — 1862 г. — № 5. — Раздел II. Официальные статьи и известия. — С. 38—56.
6. Крючков Ю. С. История Николаева / Ю. С. Крючков. — Николаев: Возможности Киммерии, 2006. — С. 73.
7. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в ХХ в. / Л. Г. Бескровный. — М.: Наука, 1973. — 616 с.
8. Скаловский М. Воспоминание о Черноморском флоте 1851–1855 годов. / М. Скаловский // Морской сборник. — 1901. — № 10. — С. 55—60 неофициального раздела.
9. Огородников С. Из прошлого. (Черноморские морские училища) / С. Огородников // Морской сборник. — 1900. — № 12. — С. 87—105 неофициального раздела.

T. MITKOVSKA

Mykolaiv

FORMATION OF PERSONNEL FOR THE BLACK SEA HYDROGRAPHIC SERVICE AT THE END OF THE XVIII–XIX CENTURY

Process of creation and development of educational institutions which prepared personnel for the Black Sea fleet from the moment of its foundation at the end of the XVIII century is described. The role of educational institutions of the Black Sea fleet in formation of personnel structure of hydrographic service on the Black Sea in the XIX century is shown.

Key words: hydrographic service, Black Sea fleet, Black Sea mate school, Black Sea mate company, case of naval navigators.

Т. С. МИТКОВСКАЯ

г. Николаев

ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВ ДЛЯ ЧЕРНОМОРСКОЙ ГИДРОГРАФИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В КОНЦЕ XVIII–XIX вв.

Освещен процесс создания и развития образовательных учреждений, готовящих кадры для Черноморского флота с момента его основания в конце XVIII в. Раскрыта роль учебных заведений Черноморского флота в формировании кадрового состава гидрографической службы на Черном море в XIX в.

Ключевые слова: гидрографическая служба, Черноморский флот, Черноморское штурманское училище, Черноморская штурманская рота, Корпус флотских штурманов.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2015 р.

УДК 94(477.74-21):291.35(=411.16)«1830-1859»

Ю. В. ПРОКОП

г. Одесса

К ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ БРОДСКОЙ СИНАГОГИ В ОДЕССЕ

На основе выявленных автором архивных материалов составлен поимённый список прихожан-основателей Бродской синагоги в Одессе 1842 года, который является самым ранним из известных. Выполнен анализ особенностей членов молитвенного общества этой синагоги по сравнению с другими евреями города в 1830–1850-е годы. Более половины из них являлись австрийскими выходцами, среди них был велик удельный вес образованных, богатых купцов. Вплоть до середины XIX века они были слабо интегрированы в одесское еврейское общество, вместе с тем в их числе присутствовали несколько наиболее авторитетных одесских евреев. У истоков реформ образования и синагоги в Одессе стояли разные группы евреев, лишь небольшая часть из них принадлежали обеим группам.

Ключевые слова: Бродская синагога, Одесса, евреи, прихожане.

Изучение истории одесской еврейской общины, которая до 1917 года была третьей в мире по численности, является актуальным в наши дни в рамках государственной программы возрождения культуры национальных меньшинств Украины. Одним из наиболее интересных направлений является исследование культурной трансформации одесского еврейства в XIX веке, в частности истории основания Бродской синагоги, кото-

рое положило начало синагогальной реформе в Одессе.

История Бродской синагоги описана одесским краеведом О. Губарем. Автор делает попытку проследить генезис так называемой бродской общины⁶ в Одессе, подчёркивая её независимость и обособленность от остального еврейского общества города. Большое внимание уделено особенностям синагоги реформированного типа, а также вопросам

⁶ То есть общества прихожан Бродской синагоги, большая часть которых были выходцами из австрийского города Броды (ныне Львовская область, Украина).